

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-251-262

УДК 340.15, 343.26

О. В. СОКАЛЬСЬКА,
кандидат юридичних наук, доцент*
ORCID: 0000-0001-8737-0829

ІДЕЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЗЛОЧИНЦІВ У НІМЕЦЬКОМУ ПЕНІТЕНЦІАРНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX ст.

У статті розглянуто концепти виправного покарання німецьких тюремних реформаторів кінця XVIII – початку XIX ст., проаналізовано основні елементи карцерально-виправної моделі, розробленої Генріхом Вагніцем, контраргументи опонентів виправного впливу на правопорушника в місцях відбування покарання, взаємозв'язок теоретичного дискурсу та законодавчих новацій у Пруссії в досліджуваній період. Доведено, що, попри загальний вплив ідей британських філантропів, зазначені концепції сформувалися з огляду на пруську кримінальну доктрину, практику в'язничних робітних будинків, а також напрацювання німецьких камералістів, правників та фахівців у галузі медицини.

Ключові слова: виправне покарання, позбавлення волі, виправний будинок, моральне виправлення, Генріх Вагніц, Альбрехт Арнім.

Sokalska Olena. The idea of the reformation of criminals in the German penal discourse at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century

The article considers the concepts of correctional punishment in isolation of German prison reformers of the late 18th – early 19th century, analyzes the main elements of the penal correctional model developed by Heinrich Wagnitz, counterarguments of opponents of corrective treatment for offenders in prisons, the correlation between theoretical discourse and legislative innovations in Prussia. The author stands for the position that, despite the general influence of the ideas of British philanthropists, these concepts were formed taking into account the Prussian criminal doctrine, the practice of the Zuchthaus, as well as the work of German cameralists, lawyers and physicians.

Key words: correctional punishment, imprisonment, house of correction, moral reform, Heinrich Wagnitz, Albrecht Arnim.

Актуальність теми виправного покарання зумовлена трансформацією підходів до визначення мети покарання на доктринальному та на законодавчому рівні. Скептичне ставлення правників до виправлення як мети покарання пояснюється тим, що цей процес є абстрактною можливістю, що лежить у площині радше психології, ніж юриспруденції. Водночас світова пенелогія постійно перебуває у пошуках нових, ефективніших форм корекції, вико-

* **Sokalska Olena**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D), Docent

ристовуюючи здобутки психології, медицини, соціального менеджменту. Вважаємо, що ретроспективний аналіз ідей і поглядів філософів, правників і тюрмознавців стосовно інституту виправного покарання не лише становить дослідницький інтерес з погляду історії права, а й може бути корисним у контексті інтеграції української правової системи та її кримінально-виконавчого складника до європейської спільноти.

Постановка проблеми. Домінування англо-американського історичного пенітенціарного наративу призвело до звуження хронології «народження» модерної в'язниці та сприйняття виправного покарання виключно як винаходу британських тюремних реформаторів або пенсільванських квакерів. Хоча в континентальній Європі від початку XVIII ст. функціонувала мережа карцерально-виправних інституцій і саме з огляду на їхній досвід було сформовано англійську модель виправного покарання. Уже у XVII ст. з'явилися загальнотеоретичні роботи на пенологічну тематику німецьких авторів, а впродовж XVIII ст. – спеціальні дослідження проблем виправного впливу на правопорушників¹. Водночас дотепер тюремні перетворення в німецьких землях розглядаються переважно через призму британського та американського новаторського реформаторського впливу.

Мета і завдання дослідження. Визначити основних акторів німецькомовного пенітенціарного дискурсу, які обстоювали ідею виправлення правопорушників в умовах ізоляції, проаналізувати концептуальні підходи до реалізації виправного покарання та вплив теорії на законодавчий процес і практику в Пруссії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Огляд літератури. Першими звернули увагу на власне німецький дискурс реформ і концепти виправного покарання Роберт фон Гіппель (Robert v. Hippel), Еберхард Шмідт (Eberhard Schmidt), Гюнтер Саам (Günther Saam). Після тривалої перерви, майже у сто років, сучасні дослідження істориків та істориків права зосереджені переважно на регіональних практиках та ініціативах² або ж на поглядах окремих тюрмознавців³. Винятком є монографія Томаса Нутса (Thomas Nutz), який розглянув в'язничну систему в широкому контексті еволюції пенітенціарних систем, однак щодо періоду XVIII – початку XIX ст. теж більше уваги приділив британським та американським впливам⁴.

Виклад основного матеріалу. Застосування до делінквентів виправного впливу замість покарання має давню історію й корінням сягає античних часів. Так, Платон, будучи переконаним, що законслухняна поведінка є результатом виховання та освіти, вважав, що злочинців, які мали не остаточно зіпсовану душу, можна було виправити, помістивши в спеціальний заклад. У давньоримський період патерналістський вплив на правопорушника позначався терміном *emendatio* у значенні виховних засобів, що їх застосовували батьки до дітей, які, на думку Сенеки, могли бути поширені й на практику покарань⁵.

Саме цей підхід, як вважав Луї Стробоант (Louis Stroobant), відроджено фундаторами амстердамського дисциплінарного будинку (*tuchthuizen*)⁶, що

став взірцем для організації подібних закладів у Центральній Європі, зокрема й у міських центрах Священної Римської імперії германської нації. Тому не дивно, що в концепціях послідовників Гуго Гроція, німецьких філософів і правників Іоба Людольфа, Самуеля Пуфендорфа, Християна Вольфа «correctio et emendatio»⁷ неодноразово згадувалося як засіб запобігання злочинності, який, щоправда, з часом поступився меті залякування⁸.

Йоганн Готліб Фіхте одним із перших розглянув виправлення в контексті безпеки держави, забезпечення якої вважав основною метою покарання. Йшлося не про моральне виправлення, яке обґрунтовували теологи XVII–XVIII ст., а «політичне»: особа, яка порушила закон, мала бути ізольована упродовж певного строку й привчена до дисципліни, праці та поваги до власності⁹. Саме у цьому значенні виправлення задекларовано у правилах дисциплінарних робітних будинків німецьких земель, з пеналізацією яких у другій половині XVIII ст. воно формально було поширено на всіх засуджених, поміщених до цухтхаузів, а не лише на дрібних правопорушників.

Ідеї просвітників (Чезаре Беккарія, Гаetano Філанджері) про співрозмірність злочинів і покарань і позбавлення волі як найдоцільніше з них (його легко можна було диференціювати відповідно до тяжкості правопорушення: різні строки, види робіт, умови утримання) суттєво вплинули й на німецький пенальний дискурс. Якщо в Британії скептицизм щодо тюремного ув'язнення пов'язаний з відсутністю системи таких закладів і невідповідністю його ідеям свободи, то в континентальній Європі вже був певний досвід, що цухтхаузи чи в'язниці не досягають задекларованих цілей. Державний секретар герцога Вюртемберзького Карл Вехтер (Karl Wächter), наполягаючи на ширшому застосуванні позбавлення волі як виду покарання, наводив основні аргументи своїх опонентів: засуджені не виправляються, а потрапляють до в'язниці знову, вчинивши більш тяжкі злочини, ізоляція від суспільства доволі умовна з огляду на часті масові втечі, натомість родина втрачає годувальника, а для громадянина така кара є невидимою, отже, не досягається мета загальної превенції¹⁰.

Більшість з цих вад, на думку К. Вехтера, вдалося б нівелювати у належно організованих місцях несвободи, завдяки гуманному ставленню, роздільному утриманню окремих категорій злочинців, зовнішній охороні, оплачуванню в'язничним роботам, чітким правилами поведінки із засудженими та підбору персоналу. Не в останню чергу цьому «карцеральному оптимізму» сприяло поширення ідей Джона Говарда, філантропічна діяльність якого набула неабиякого розголосу в Європі. Водночас К. Вехтер наголошував, що кримінальні цухтхаузи в жодному разі не мають бути перетворені на виправні будинки, а бути саме установами відбування покарання.

Один з найвідоміших представників німецького Просвітництва Християн Гарве (Christian Garve) у додатках до німецькомовного перекладу роботи шотландського богослова Джона Макфарлана (John McFarlan) «Заходи щодо бідноти» (1785 р.), редактором якого він виступив, пропонував розділити

місця ізоляції на виправні будинки та в'язниці з різними умовами та режимом утримання. Серед засобів досягнення виправної мети автор вирізняв: чистоту й гігієну; належну організацію робіт; застосування поряд зі стягненнями заохочень; гуманне ставлення до ув'язнених («з ними не можна поводитися жорстоко, якщо ми хочемо їх виправити»), але ці установи мали залишатися місцями покарання (оскільки на практиці, зазначав Х. Гарве, у них часто м'який режим і злочинці вчиняють нові правопорушення, щоб повернутися туди); дієву роботу пастора з кожним засудженим¹¹.

Саме вплив зазначеного видання, а особливо ідей Х. Гарве, помітний у роботах німецького філантропа, богослова, багатолітнього пастора в'язничного робітного будинку м. Галле Генріха Бальтазара Вагніца (Heinrich Balthasar Wagnitz). Ще за життя його часто називали «німецьким Говардом». Власне, він і сам підкреслював, що до певної міри наслідують починання британця¹². Окрім філантропічно-гуманістичного напрямку, Г. Вагніц вдався також до стратегії легітимації, опираючись на вчення просвітників про мету покарання¹³.

Новаторство Г. Вагніца полягало в тому, що в центрі його концепції була особа засудженого, тоді як його попередників більше турбували ефективна діяльність системи, економіка в'язниці, і вони менш за все звертали увагу на засудженого як центральну проблему цієї системи. Упродовж 1785–1791 рр. він опублікував низку робіт, у яких розглянув проблеми корекції особистих якостей засуджених та організації закладів позбавлення волі, у яких би реалізовувався виправний вплив¹⁴. Якщо у традиційній карцеральній моделі цуктхауза основними й рівнозначними засобами виправлення були: дисципліна, праця, моральна / релігійна опіка, то в концепті Г. Вагніца останній елемент визнано основним.

Г. Вагніц намагався довести, що організовані на нових засадах місця ув'язнення не лише не суперечитимуть основним цілям покарання: забезпечення безпеки суспільства і превенції, а уможливлять ефективніше їх досягати. Покарання мало впливати насамперед на злочинця, а не на інших. Оскільки саме він загрожує безпеці суспільства / держави, то його фізична ліквідація або моральне виправлення усуне цю небезпеку. Такі зміни потребували б зусиль, часу і найкраще могли бути досягнуті в умовах ізоляції¹⁵.

Усі місця ув'язнення пропонувалося розділити на виправні будинки (besserungshause) і власне в'язниці (zuchthause) (або це були б відокремленими сектори одного комплексу). До перших поміщали б тих, хто здатен до виправлення, до других – запеклих злочинців, рецидивістів, що дало б змогу запобігти їхньому негативному впливу на осіб, які потрапили до ув'язнення вперше. Умови й режим утримання у виправних будинках були б більш поблажливі, основна мета таких закладів – моральне покращення задля повернення в соціум.

Зовнішній вигляд кожної з двох будівель, внутрішній устрій і режим утримання відрізнялися б, що відображало суть і призначення цих закладів.

Стіни в'язниці слід було пофарбувати у чорний колір, на стінах повчальні написи, маленькі вікна-бійниці, їжа, лише для тамування голоду, тяжкі роботи по розпилу каміння чи деревини, суворі правила дисципліни. Її призначення – передусім кара і залякування, але виправний вплив не був би повністю знівельований. Якщо утримуваний демонстрував ознаки виправлення, то з часом міг бути переведений до виправного будинку.

Основна відмінність цих закладів – контингент утримуваних, які мали бути розділені за критерієм потенційного морального виправлення. Г. Вагніц погоджувався із закидами опонентів, що вирізнити з-поміж правопорушників тих, хто здатен виправитися, буде складним завданням: для цього слід вивчати кожного засудженого (його поведінку, особисті якості), знайомитися з матеріалами справи тощо. Щоб унеможливити суб'єктивний підхід та зловживання, остаточне рішення ухвалювала колегія у складі пастора, директора та старшого тюремного офіцера. Вона також мала оцінювати прогрес на шляху морального виправлення кожного засудженого у процесі відбування покарання й ухвалювати рішення про переведення його до вищого класу з ліберальнішими умовами утримання або пониження у класі, а також порушувати клопотання про дострокове звільнення (як заохочення законослухняної поведінки).

Такий підхід передбачав додаткове навантаження на адміністрацію: ведення журналів з докладними даними про засуджених (особисті якості, навчання, сумлінність у роботі тощо), аналіз поведінки та моральних якостей, прогрес у питанні виправлення тощо¹⁶. Виправні будинки потребували персоналу, який би володів не лише високими моральними якостями, а й професійними, зокрема знаннями у сфері психології. Тюремний службовець мав бути знавцем людської природи, щоб вдатися до найбільш ефективних виправних методів. Це стосувалося і наглядачів, але найбільше пастора – йому відводилась центральна роль, оскільки він відповідав за моральне виправлення засуджених.

Штатний в'язничий капелан мав бути і священнослужителем, і вихователем, і психологом. Йому недостатньо знати слово Боже й щонеділі читати проповіді, він мав бути максимально орієнтований на потреби засуджених, вибудовувати довірливі стосунки, спілкуватися з ними, відвідувати у камерах та під час роботи, бути захисником їхніх інтересів, але не втручатись у конфлікти між адміністрацією і засудженими¹⁷. Серед особистих і професійних якостей, необхідних капелану, Г. Вагніц вирізняв знання людської природи, життєвий досвід, вміння розпізнавати індивідуальні моральні потреби кожного, щоб допомогти змінитися на краще.

Пастор на підставі зібраної інформації про особу злочинця (через особистий контакт та спілкування віч-на-віч, ознайомлення з матеріалами судової справи, опитування, спостереження тощо) мав визначити кожному засудженому його особисту «програму» змін. Для складання психологічного портрета засудженого і подальшого призначення «лікування» рекомендувалося

зібрати інформацію про мотиви й передумови злочинної поведінки, життєві обставини, які передували злочину, моральні характеристики батьків, братів і сестер, його виховання, фізичний і психічний стан, рід заняття, цінності, соціальні зв'язки, обізнаність у питаннях релігії тощо.

Інформацію про особу засудженого, надану тюремними офіцерами, зазначав Г. Вагніц, слід сприймати критично, оскільки вони найчастіше упереджені або й вороже налаштовані до ув'язнених. Також він застерігав, що не варто особливо довіряти словам ув'язнених, бо переважна більшість з них не вважає себе винними, часто вони лицемірні й жорстокі. Відповідно нелегко розпізнати чи дійсно особа усвідомила провину й почала змінюватися на краще, чи лише удає. Тому слід більше спостерігати за поведінкою засуджених.

Філантроп радив доволі обережно оцінювати процес виправлення засудженого. Йшлося скоріше не про стовідсоткові докази, а про певні прояви позитивних змін у поведінці, характері. Чи дійсно засуджені виправилися, можна буде зробити висновок лише після того, як вони відбудуть покарання і повернуться в соціум, оскільки у в'язниці в ізоляції і під наглядом у них менше спокус. Г. Вагніц намагався окреслити певні «критерії виправлення», щоб капелан міг орієнтуватися на них. З цією метою він мав вести журнали, у яких би фіксувалася інформація про особу засудженого, вчинений злочин, зміни в його поведінці тощо.

Процес виправлення засуджених не обмежувався гуманним ставленням і роботою пастора, дисциплінарні практики, властиві моделі цухтхауза, не були відкинуті. Г. Вагніц порівнював засуджених з дітьми, яких слід привчати механічно виконувати приписи, які б були докладні, короткі й зрозумілі. Їх порушення каралося б відповідно до провини, але більшого б значення мала не суворість, а невідворотність покарань. Г. Вагніц, хоча і був противником застосування тілесних кар, все ж залишив їх як винятковий засіб впливу, якщо інші виявилися недовірними. Праця у виправному будинку розглядалася як частина виправного механізму і мала сприяти моральному переродженню: засуджених привчали б до систематичної роботи, навчали ремесел, які стали б у пригоді після відбуття покарання. Бажано, щоб робота приносила прибуток, частину якого утримували б засуджені, але про самоокупність не йшлося¹⁸.

Німецький дослідник Ларс Рімер (Lars Riemer) звертав увагу, що в цьому разі йшлося більше про зовнішнє «механічне» виправлення¹⁹. На нашу думку, Г. Вагніц представив цілісний концепт виправного покарання, у якому зміна поведінкових максим, трудові навички поєднувалися з моральним виправленням.

Опоненти філантропів критично оцінювали їхні пропозиції, втілення на практиці яких видавалося їм проблематичним. У статті «Думки юриста про новітні пропозиції щодо організації цухтхаузів з метою морального вдосконалення ув'язнених» автор запитав: хто і як виокремлюватиме серед зло-

чинців тих, хто здатен виправитися (а з огляду на християнське віровчення, найбільший грішник має шанс на покаяння і виправлення), і чи не буде тут зловживань? Як зрозуміти, що засуджений виправився? Пропозиції реформаторів щодо особливого статусу капелана як представника й захисника інтересів засуджених автор статті вважав неприйнятними, як і зміну відносин на рівні тюремник – ув'язнений. На його думку, гуманне ставлення до засуджених має бути, але не слід забувати, що злочинець у цухтхаузі відбуває покарання й примусові роботи та дисципліна є його частиною. Скептично оцінювалася система, відповідно до якої засуджений, який старанно працював і добре поведився, міг перейти до вищого класу, стати помічником наглядача, а згодом достроково звільнитися²⁰.

Відповідно до офіційної пруської доктрини виправлення стосувалося особи злочинця та профілактики правопорушень і лише доповнювало покарання, що призначалося виключно з огляду на злочин з метою забезпечення суспільної безпеки. Прихильником такої дихотомії був пруський юрист, автор кримінального уложення Прусського загальноземського закону 1794 р. Ернст Фердинанд Кляйн (Ernst Ferdinand Klein)²¹. Разом з іншими німецькими вченими він обстоював ідею превентивного «покарання» і так званих заходів безпеки: засуджений, який раніше вже притягувався до відповідальності, навіть після відбуття призначеного судом строку позбавлення волі мав утримуватися в робітному будинку доки не виправиться²². Ізоляція правопорушника «до виправлення» передбачала невизначені строки ув'язнення, але, відповідно до закону 1794 р., лише як поліційних виправних заходів після відбуття покарання.

Ситуація змінилася з ухваленням 26 лютого 1799 р. Циркулярного указу про покарання за крадіжки та подібні злочини, що передбачав невизначені строки позбавлення волі щодо осіб, які вчинили крадіжки повторно, але вже як покарання²³. Місцем утримання було визначено виправні будинки з суворим режимом, у яких реалізовувалися б і кара, і виправлення: засуджений міг бути звільнений лише, якщо виправився і довів, що може чесно заробляти на життя й не становитиме загрози для суспільства.

На думку Т. Нутса, саме цей указ започаткував новий підхід до покарання, віднині орієнтованого більше на злочинця²⁴. Традиційне забезпечення суспільної безпеки і «реальне» виправлення злочинця були заявлені як рівнозначні цілі покарання²⁵. Якщо ж особа виявилася «нездатною до виправлення», то слід було зробити так, щоб вона не могла приносити шкоду суспільству. Зокрема, уряд планував висилати до Сибіру особливо небезпечних злочинців і ув'язнених, які вчинили спроби втеч з цухтхаузів і фортець. За попередньою домовленістю з російською стороною щороку 50 злочинців відправляли б на шахти Нерченська. Але задум не був реалізований²⁶.

Для втілення в життя положень указу 1799 р. слід було організувати виправні будинки або ж переобладнати місця ув'язнення. У розпорядженні уряду зазначалося, що найкращий кримінальний закон не досягатиме цілей,

якщо не будуть створені окремі заклади для виправлення злочинців, які ще можуть змінитися на краще²⁷. З огляду на кореспонденцію Г. Вагніца з представниками кабінету міністрів, про яку згадує Християн Бріх (Christian Brich)²⁸, припускаємо, що його ідеї все ж мали вплив на розроблення засад реформи місць ув'язнення.

У квітні 1801 р. під керівництвом великого канцлера Генріха Юліуса Гольдбека (Heinrich Julius Goldbeck) підготовлено Принципи, відповідно до яких мають бути організовані виправні установи у всіх Пруських землях²⁹. Пропонувалося на додаток до цухтхаузів і фортець (як суто карних установ) створити трирівневу систему закладів: виправні будинки з суворими умовами утримання, виправні будинки з менш суворими умовами утримання та робітні будинки. Це мала бути своєрідна прогресивна система відбування покарання, в основі якої була класифікація засуджених і критерій морального виправлення. Виправні будинки відповідно були б одночасно і карними, і виправними, і превентивними закладами.

Відповіддю на урядовий план реформ (своєрідною контрпрограмою³⁰) стали «Нариси про злочини та покарання» колишнього міністра юстиції Альбрехта Генріха Арніма (Albrecht Heinrich Arnim)³¹, у яких він представив докладний план формування загальнодержавної системи місць ув'язнення, до якої б належали: слідчі тюрми та карні заклади (фортеці та в'язниці) для засуджених до тюремного ув'язнення. Виправні будинки у плані А. Арніма не були віднесені до місць відбування покарання, а лише до превентивних закладів, у яких би утримувалися особи, звільнені з фортець чи в'язниць. Тобто його ідеї ґрунтувалися на традиційній прусській доктрині розділення карі і виправлення.

Основне, що вирізняло автора з-поміж інших тюрмознавців, і не лише німецьких, це послідовна критика морального виправлення як мети покарання. Нині, писав А. Арнім, цей підхід став загальновизнаним, але я не можу переконати себе в його слушності, яким би цікавим і привабливим він не здавався. У його основі підміна понять: трансцендентальна ідея мети покарання переноситься із царини метафізики в правові відносини. Якщо розглядати особу правопорушника лише з огляду божественних засад, духовних якостей індивіда, то такий підхід може бути визнано правильним і покарання виступатиме як реакція на правопорушення-гріх. Але ми розглядаємо людину як члена суспільства і ведемо мову про покарання, які накладає держава, не так з огляду на індивідуальні інтереси, як на публічні. Оскільки мораль лежить поза межами компетенції права і держави (остання втручається лише тоді, коли аморальні дії є протиправними), то під час реалізації покарання держава не може ставити за мету покращення моральних якостей. За якими критеріями слід було б оцінювати такі зміни? Управитель виправного будинку, не вмюючи «читати» думки засудженого, може оцінювати лише його поведінку. Однак той в ізоляції під наглядом не має можливості вчиняти на власний розсуд, кожний його крок регламентований, за будь-які проступки чи

неробство він негайно буде покараний. Отже, неможливо визначити, чи він діє правомірно через страх покарання, чи дійсно виправився, чи лише удає, щоб отримати преференції або дострокове звільнення.

Покарання, зазначав А. Арнім, передбачає застосування примусових заходів (якими, як відомо, не можна домогтися морального переродження), негативні наслідки й обмеження для засудженого, а також має на меті запобігання правопорушенням. Реформатори, які визначають виправлення метою покарання, ставлять від початку недосяжні цілі або ж грають словами, намагаючись підмінити реформу перейменуванням старих тюрем на виправні будинки.

У цьому колишній міністр і звинувачував уряд, вважаючи, що запропоновані виправні будинки будуть такими самими в'язницями лише під іншою назвою. Натомість він виступав за зміну режиму й умов утримання, а також централізацію управління в'язничною системою. Виправні ж будинки у концепті А. Арніма мали стати місцями превентивного утримання для осіб, які відбули покарання. Їхня мета – фізичне (на протигагу моральному) виправлення, тобто подолання шкідливих звичок, набуття трудових навичок, смиренність тощо. Моральне покращення могло настати, але воно не було метою цих закладів.

Критикуючи концепт виправного покарання, А. Арнім не міг не зважати на американський досвід, популярність якого в Європі припала саме на кінець XVIII – початок XIX ст. Пруський тюрмознавець успіхи філадельфійської в'язниці пов'язував виключно з діяльністю релігійного товариства квалерів, що опікувалося в'язнями та їхнім моральним виправленням, а не держави. У Пруссії, писав він, навіть якщо припустити, що моральне виправлення досяжне, відсутні організації, які б з такою ж запопадливістю взяли за цю справу. Суворе одиночне ув'язнення (основну новацію режиму пенітенціарного будинку Філадельфії) А. Арнім вважав припустимим лише щодо особливо небезпечних злочинців. Доцільність його застосування до широкого кола правопорушників задля усвідомлення ними вини та покаяння, на його думку, потребувала більш ґрунтовних досліджень³². Основна відмінність пруського концепту від американського – це орієнтація не на окремого злочинця, а на потреби держави й безпеку суспільства, створення системи централізованих закладів та ефективного адміністрування.

Висновки. Отже, на межі XVIII–XIX ст. у німецькому пенітенціарному дискурсі співіснували: виправо-філантропічний напрям, у центрі якого особа злочинця, зміна її моральних якостей і звичок у процесі відбування покарання та утилітарно-реформаторський, представники якого також виступали за покращення умов утримання, вплив на поведінку засуджених, але основною метою покарання було забезпечення безпеки суспільства через формування уніфікованої дієвої системи виконання покарань. Якщо філантропи намагалися побороти злочинність через виправлення правопорушників у спеціальних закладах і адаптацію їх до життя в соціумі, то правник здебільшого вба-

чали вихід у контролі, добре організованих в'язницях і спеціальній превенції через утримання звільнених у виправних будинках та адміністративному нагляді за ними. Попри загальний вплив ідей реформування в'язниць британських авторів, зазначені концепції сформувалися з огляду на пруську кримінальну доктрину, практику в'язничних робітних будинків, з урахуванням напрацювань німецьких камералістів, правників, фахівців у галузі медицини, а також професійного досвіду у сфері виконання покарань і державного управління.

1. Gedanken von der Einrichtung eines Arbeits-, Werck-, oder sogenannten Zucht-Hauses (1746). *Leipziger Sammlungen von Wirthschafftlichen, Policye – Cammer – und Finantz-Sachen*, 3, 803–838, 861–876, 1051–1069. 2. Brich, Christian (2006). *Criminalrecht und Criminaljustiz in Süd- und Neustpreussen 1793–1806/07*. Centaurus Verlag & Media <https://doi.org/10.1007/978-3-86226-316-5>; Bretschneider, Falk (2008). *Gefangene Gesellschaft: Eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert (Konflikte und Kultu – Historische Perspektiven)*. UVK. 3. Schidorowitz, Monika (2000). *H. B. Wagnitz und die Reform des Vollzugs der Freiheitsstrafe an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. St. Augustin. Gardez-Verlag; Schimanski, Kerstin (2017). *Der Hallenser Strafvollzugsreformer Heinrich Balthasar Wagnitz (1755–1838): geschlechterspezifische Aspekte der Entwicklung des Strafvollzuges*. Halle an der Saale. Universitätsverlag Halle-Wittenberg. 4. Nutz, Thomas (2001). *Strafanstalt als Besserungsmaschine. Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft 1775-1848* (Ancien Régime, Aufklärung und Revolution, Band 33). R. Oldenbourg Verlag, München 2001. 5. Yarmysh O. N., Sokalska O. V., Kyrychenko V. Ye. (2021). Genesis of the concept of correctional punishment: from Antiquity to Modern times. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28 (3), 162–175 [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.162-175](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.162-175) 6. Stroobant, Louis (1898). *Le Rasphuys de Gand : recherches sur la répression du vagabondage et sur le système pénitentiaire établi en Flandre au XVIIe et au XVIIIe siècle*. *Handelingen der Maatschappij van Geschiedenis- en Oudheidkundte te Gent. Société d'histoire et d'archéologie de Gand*, 3, 191–239. 7. Ludolf, Hiob (1660). *De poenis delictorum*. Dissertation inauguralis. Hagen. 8. Saam, Günther (1936). *Quellenstudien zur Geschichte des deutschen Zuchthauswesens bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Berlin-Leipzig, s. 10. 9. Fichte, Johann Gottlieb (1796). *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. Iena und Leipzig, ss. 114–119. 10. Wächter, Carl Eberhard (1786). *Ueber Zuchthäuser und Zuchthausstrafen : wie jene zweckmäßig einzurichten, und diese solcher Einrichtung gemäs zu bestimmen und anzuwenden seyen?* Stuttgart. 11. Garve, Christian (1785). Anhang einiger Betrachtungen über Johann Macfarlands Untersuchungen die Armuth betreffend, und über den Gegenstand selbst, den sie behandeln: besonders über die Ursachen der Armuth, den Charakter der Armen, und die Anstalten sie zu verforgern von. In: Macfarlans, Johann (1785). *Untersuchungen über die Armuth, die Ursachen derselben und die Mittel ihr abzuhelpfen*. Leipzig. 12. Wagnitz, Heinrich Balthasar (1791). *Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland*. Bd. 1. Halle. 13. Nutz, T. Ibid., ss. 38-39. 14. Wagnitz, H. B. (1785). Ueber die moralische Verbesserung der Zuchthaus Gefangenen insonderheit durch den für sie bestimmten Prediger. *Homiletische Abhandlungen und*

Kritiken, Zweite Sammlung, 97–125; Wagnitz, H. B. (1787). Ueber die moralische Verbesserung der Zuchthausgefangenen. Halle; Wagnitz, H. B. (1791). *Ibid.* **15.** Wagnitz, H. B. (1791). *Ibid.* **16.** Wagnitz, H. B. (1791). *Ibid.*, ss. 82–84. **17.** Wagnitz, H. B. (1787). *Ibid.* **18.** Wagnitz, H. B. (1791). *Ibid.* **19.** Riemer, Lars Hendrik (2005). *Das Netzwerk der «Gefängnisfreunde» (1830–1872)*. Karl Josef Anton Mittermaiers Briefwechsel mit europäischen Strafvollzugsexperten. Frankfurt am Main: Klostermann (Juristische Briefwechsel des 19. Jahrhunderts=Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte Frankfurt am Main, 192). Vol. 1, s. 146. **20.** Nicolai, L. J. (1789). Gedanken eines Juristen über neuere Vorschläge zur Einrichtung der Zuchthäuser in Absicht auf die Moralische Verbesserung der Gefangenen. *Archiv für die theoretische und praktische Rechtsgelehrsamkeit*, 3, 30–39. **21.** Klein, Ernst Ferdinand (1798). Verträgt sich der Unterschied zwischen Freiheitsverlust zur Strafe und zur künftigen Sicherheit des Staats, mit der Meinung, daß der Zweck der Strafe die Verhütung künftiger Verbrechen sey? *Archiv des Criminalrechts*. Ersten Bandes, Zweites Stuck, 41–43. **22.** Schmidt, Eberhard (1919). Preußische Gefängnis-Reformversuche bis 1806. *Archiv für Strafrecht und Strafprozeß*, 67, 351–371. **23.** Verordnung wegen Bestrafung der Diebstähle und ähnlicher Verbrechen. Berlin den 26 Februar 1799. **24.** Nutz, T. *Ibid.*, ss. 105–107. **25.** Schmidt, E. *Ibid.* **26.** Nutz, T. *Ibid.*, ss. 108–109. **27.** Schmidt, E. *Ibid.* **28.** Brich, Ch. *Ibid.*, ss. 393–394. **29.** Grundsätze, nach welchen die in der Allerhöchsten Cabinets-Ordre vom 28. Februar 1801 befohlene Einrichtung der in sämtlichen Preußischen Staaten anzulegenden Besserungs Anstalten zu bewerkstelligen. (1803). *Neues Archiv der Preußischen Gesetzgebung und Rechtsgelehrsamkeit*, 2, 89–107. **30.** Nutz, T. *Ibid.*, s. 46. **31.** Arnim, Albrecht Heinrich (1801–1803). *Bruchstücke über Verbrechen und Strafen, oder Gedanken über die in den Preussischen Staaten bemerkte Vermehrung der Verbrecher gegen die Sicherheit des Eigenthums; nebst Vorschlägen, wie derselben durch zweckmäßige Einrichtung der Gefangenanstalten zu steuern seyn dürfte*. Zum Gebrauch der höhern Behörden, 2 Theile. Berlin und Frankfurt/Leipzig. **32.** Arnim, A. *Ibid.*

Sokalska Olena. The idea of the reformation of criminals in the German penal discourse at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century

The article considers the concepts of correctional punishment in isolation of German prison reformers of the late 18th – early 19th century, analyzes the main elements of the penal correctional model developed by Heinrich Wagnitz, counterarguments of opponents of corrective treatment for offenders in prisons, the correlation between theoretical discourse and legislative innovations in Prussia. In the late eighteenth century and early nineteenth century, the German penal discourse included two coexisting tendencies: the correctional philanthropic trend, which focused on the personality of the convict, changing his or her moral qualities and habits while serving a sentence, and the utilitarian reformist trend, whose representatives also advocated for improving the conditions of detention and influencing the behavior of convicts, but the main goal of punishment was to ensure the safety of society through the formation of a unified and effective penal system. The author stands for the position that, despite the general influence of the ideas of British philanthropists, these concepts were formed taking into account the Prussian

criminal doctrine, the practice of the Zuchthaus, as well as the work of German cameralists, lawyers and physicians.

While philanthropists tried to overcome crime through correction of offenders in special institutions and their adaptation to life in society, jurists mainly saw the way out in control, well-organized prisons and special prevention through detention of released persons in correctional homes and administrative supervision over them. A consistent critic of moral correction as the goal of punishment was Albrecht Arnim. He presented a detailed plan for the formation of a national system of prisons, which would include: pre-trial prisons and penal institutions (fortresses and prisons). In Arnim's plan, houses of correction were not classified as punishment facilities, but only as preventive institutions that would house people released from fortresses or prisons.

Key words: *correctional punishment, imprisonment, house of correction, moral reform, Heinrich Wagnitz, Albrecht Arnim.*